

ГОТОВНІСТЬ ДО ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ В КОНТЕКСТІ ПРОВАДЖЕННЯ ПРОФОРІЄНТАЦІЙНОЇ РОБОТИ

У статті здійснено теоретичний аналіз понять готовності до професійного самовизначення, вибору майбутньої професії та професійного самовизначення. Розглянуто погляди вітчизняних дослідників на структуру явища готовності до професійного самовизначення. Розмежовано поняття «професійне самовизначення» та «вибір майбутньої професії». Проаналізовано основні цілі проведення профорієнтаційної роботи серед учнів закладів загальної середньої освіти та їх взаємозв'язок із вимогами сучасного ринку праці.

Ключові слова: готовність до професійного самовизначення, професійне самовизначення, вибір майбутньої професії, професійна орієнтація, заклади загальної середньої освіти.

Постановка проблеми. Глобальні зміни сьогодення, які відбуваються в сучасному світі, та проблеми, які виникають у процесі якісного перетворення ринку праці, переосмислення підходів до професійної діяльності та професійного зростання, модернізації освіти, не можуть бути вирішені тільки шляхом упровадження вдосконалених методів та технологій, а потребують переоцінки методологічних підстав діяльності майбутнього професіонала. Сучасна система професійної орієнтації недостатньо сприяє формуванню готовності до професійного самовизначення, оскільки не достатньою мірою враховуються індивідуальні особливості учнів закладів загальної середньої освіти, характерна орієнтованість на «середньостатистичного» учня, недооцінка діяльності старшокласників як суб'єктів професійної орієнтації, а не лише об'єктів впливу педагогічного колективу під час провадження профорієнтаційної роботи. Із даних сучасних опитувань випливає, що більше третини студентів, які завершують навчання, не збираються працювати за отриманим фахом. А це, у свою чергу, призводить до молодіжного безробіття, професійної діяльності, яка не відповідає здобутій освіті, відсутності професійної й особистісної самореалізації тощо. Тому проблематикою, яка заслуговує на пильну увагу дослідників, стає готовність учнів старших класів до професійного самовизначення. Оскільки саме формування готовності до вибору майбутньої професії є передумовою успішного її опанування та реалізації себе як професіонала.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема поняття готовності активно вивчалася багатьма дослідниками в різних аспектах: формування готовності до різних видів професійної діяльності (О. Бондаренко, П. Горностай, Л. Долинська, О. Жук, Л. Карамушка, В. Панок, О. Скрипченко, Л. Супрун, О. Філь та ін.), до дослідницької діяль-

ності (О. Сафроненко), досліджувалася структура готовності (Ф. Гоноболін, Є. Климов, Н. Кузьміна й ін.), аналізувалися рівні сформованості психологічної готовності (М. Боришевський, Ф. Ганюшкін, М. Дьяченко, Л. Кандилович та ін.) та особливості моральної готовності (Т. Іванова, І. Гоян та ін.) тощо.

Значущість особистісного підходу в практиці провадження профорієнтаційної роботи, необхідність урахування індивідуальних особливостей, потреб, інтересів, нахилів людини як суб'єкта професійного самовизначення висвітлено в працях Г. Балла, О. Вітковської, О. Єрмолаєвої, Г. Костюка, В. Лукіної, І. Манохи, В. Носкова, М. Пряжникова, А. Маркової, В. Орлова, Н. Тюттенко й ін.

У сучасних вітчизняних дослідженнях проблема готовності до професійного самовизначення частіше вивчається та висвітлюється з погляду формування готовності до вибору професій конкретного вузького напрямку, як-от: готовність до професійного самовизначення у сфері технічної діяльності (В. Мачуський), формування готовності до вибору професії в інженерно-технічній сфері (О. Губенко, Н. Ковтуненко) та в галузі економіки і підприємництва (А. Калінська), готовність до вибору професії в умовах МНВК (О. Мельник) тощо.

Сучасна психолого-педагогічна література містить досить великий теоретичний та практичний матеріал стосовно проблеми готовності людей до різних видів діяльності, багато досліджень стосовно змісту та структури готовності. Проте готовність до професійного самовизначення на етапі навчання в старших класах закладів загальної середньої освіти вивчена недостатньо.

Готовність до вибору майбутньої професії Н. Ковальська визначила як інтегроване особистісне утворення, що охоплює відповідні мотиви, інтереси, потреби, ціннісні орієнтації особистості, здібності до саморегуляції та самоконтролю,

самовдосконалення, а також комплекс типологічних особливостей та професійно важливих якостей [3].

У дослідженні О. Губенка феномен готовності до професійного самовизначення трактується як стан суб'єкта, що характеризується розвинутими складниками інтелектуальної й операційно-технічної сфер (здібності, відповідні спеціальні знання та вміння, навички виконання певних трудових завдань), які зумовлені та визначені орієнтацією на конкретну професійну діяльність (вираженими професійними інтересами та намірами, сформованими мотивами опанування професії) [1].

На думку В. Мачуського, готовність учнів старших класів до вибору професії є інтегральним особистісним утворенням, що включає в себе стійке прагнення до певної професійної діяльності (виконання професійних завдань), наявність відповідних знань, умінь та навичок і комплексу індивідуальних психо-фізіологічних характеристик, які зумовлюють успішну професійну діяльність [4].

О. Тополь готовність до вибору професії розуміла як консолідоване особистісне утворення, яке включає спрямованість на певну професійну діяльність (мотиви, інтереси, потреби), професійну самосвідомість (здатність до саморегуляції, саморозвитку та самоосвіти), професійно-оперантну підструктуру (наявність спеціальних знань, умінь, навичок), комплекс індивідуально-типологічних особливостей і професійно важливих якостей, що забезпечують ефективне виконання конкретної професійної діяльності [10].

Проаналізувавши зазначене, можемо дійти висновку, що поняття готовності до професійного самовизначення дослідниками трактується як поліструктурне особистісне утворення, яке формується як від цілеспрямованого зовнішнього впливу (педагогічного колективу, найближчого соціального оточення, інформаційного простору), так і в межах індивідуального розвитку особистості.

У психологічній та педагогічній літературі є декілька підходів до розуміння структури явища готовності до професійного самовизначення учнів старших класів закладів загальної середньої освіти. Так, у структурі готовності до вибору професії К. Платонов виділяв ідейно-моральний, когнітивний, практичний компоненти та психологічну готовність, під якою розумів сформованість психологічних властивостей особистості. На думку вченого, найвищим показником готовності до вибору майбутньої професії для учнів є позитивне ставлення до професії, прагнення оволодіти значним обсягом знань, які стосуються виконання професійних завдань та прагнення вдосконалення професійних умінь, професійно важливих якостей. Проте, щоби успішно оволодіти професійною діяльністю, учневі необхідно знати власні індивідуальні психо-фізіологічні особливості та зіста-

вити їх із конкретними вимогами до професії [5]. Проте, як зазначає І. Кон, у такому підході чітко простежується методологічний недолік. Оскільки особистість та її професійна діяльність розглядаються як дві незалежні одна від одної структури, що зумовлює певну конфронтацію між цими двома поняттями.

За В. Серіковим готовність до вибору професії має двокомпонентну структуру: операційно-технічну та мотиваційно-смыслову складові частини [8]. Мотиваційний, орієнтаційний, операційний, вольовий, оцінюючий компоненти в структурі готовності до професійного самовизначення виокремлено в працях М. Дяченка та Л. Кандибовича [2].

У роботах В. Ширинського готовність до вибору професії має більш деталізовану структуру [12]:

- знання загальних предметів;
- загальні вміння;
- усвідомлення можливостей самовдосконалення через професію та професійну діяльність;
- психологічна готовність до професійної діяльності;
- естетична вихованість;
- фізична підготовка.

У дисертаційному дослідженні Н. Ковальської структура готовності до професійного самовизначення включає в себе мотиваційно-ціннісний (мотиви, потреби, інтереси, ціннісні орієнтації), професійно-практичний (спеціальні знання, організаторські та комунікативні вміння), професійно-відповідний (наявність професійно значущих якостей) та самооцінковий (профінформаційні знання, рефлексивність, наявність чіткого плану професійного становлення) компоненти [3].

Готовність до професійного самовизначення В. Мачуського включає когнітивний, мотиваційний, практично-оперантний, психологічний, креативний та самооцінковий компоненти [4].

Низка дослідників дотримуються трикомпонентної структури готовності до професійного самовизначення: когнітивний, конативний та афективний компоненти, які включають у себе наявність певних спеціалізованих професійних знань, умінь та емоційного ставлення до професії.

Отже, проаналізувавши вищенаведені дослідження, можемо дійти висновку, що сьогодні не існує чіткої загальноприйнятої структури готовності до професійного самовизначення, хоча більшість дослідників у своєму баченні даного явища спираються на трикомпонентну структуру.

Значна увага, що приділяється проблемі готовності до професійного самовизначення останнім часом, зумовлює детальний розгляд структури цього явища, механізмів його формування та регуляції, рівні оцінки його сформованості тощо. Аналіз психологічної та педагогічної літератури дозволяє дійти висновку, що готовність до професійного самовизначення та сам процес профе-

сійного самовизначення розглядаються з позиції зіставлення загальних вимог до професії й індивідуально-психологічних особливостей особистості. На основі теоретичного зіставлення цих двох позицій відбувається вибір професії, яка найбільше підпадає під ці «збіги». Загалом, базуючись на такому підході, система професійної орієнтації в закладах загальної середньої освіти проваджується за принципом надання загальних знань та вмінь, розвитку загальних навичок, практично не приділяючи уваги особистісному й індивідуальному розвитку й особливостям конкретного учня. Проте, з огляду на те, що сьогодення виступає як безперервне середовище змін, такі підходи до обрання майбутньої професії недоцільні. Загалом, поняття професійного самовизначення як одноразового акту вибору професії, яка буде основним професійним середовищем протягом тривалого періоду або й усього життя, можна вважати неактуальним. Оскільки процеси глобалізації вимагають від сьогоденніх спеціалістів високої мобільності, переключення, адаптивності, лабільності, то однією з найголовніших цілей професійної орієнтації сьогодні стає формування та розвиток навичок вибору професії, а не підбору конкретної професії чи професійної сфери.

Мета статті – розкрити сутність понять «готовність до професійного самовизначення», «професійне самовизначення», «вибір майбутньої професії», окреслити шляхи подальших перспективних досліджень.

Виклад основного матеріалу. Останніми роками вітчизняній науці, яка досліджує проблему професійної орієнтації, властиве зростання цікавості вчених до закордонного досвіду провадження професійної орієнтації в закладах загальної середньої освіти та підготовки майбутніх фахівців. Активно вивчається й адаптується досвід Німеччини, Англії, Франції тощо. Ці процеси наукових розвідок зумовлюють реформування методологічних та практичних підходів до професійної орієнтації учнівської молоді. Саме вивчення досвіду інших країн дозволило переглянути поняття готовності до професійного самовизначення не з позиції радянського наукового простору (готовність до професійного самовизначення в основному розглядалась як усвідомлення суспільної користі праці та свого обов'язку перед соціумом), а з позиції вміння суб'єкта самоорганізовуватись, розвиватись, самовдосконалюватись й адаптуватись до вимог ринку праці, а не конкретної професії.

Поняття готовності до професійного самовизначення передбачає полікомпонентну структуру та визначає ступінь підготовленості особи до здобуття чи орієнтування на певний вид діяльності в певний період часу. Сюди можна віднести й інформаційний простір, в якому перебувають

учні, і канали отримання інформації про професії, мотиви, які керують ними під час вибору того чи іншого професійного напрямку, загальна обізнаність про ринок праці, здатність до рефлексії, локус контролю тощо. Проте вихідними поняттями для розуміння готовності до професійного самовизначення є «вибір майбутньої професії» та «професійне самовизначення».

На думку І. Дубровіної та В. Моляко, професійне самовизначення школярів – це не лише теоретичний вибір майбутньої професії, а й практична реалізація цього вибору. Дослідники включають до складу професійного самовизначення, крім професійної підготовки, також адаптацію людини на конкретному робочому місці. Отже, вищезазначене дає підстави стверджувати, що поняття вибору старшокласниками майбутньої професії і професійного самовизначення старшокласників не тотожні. У працях Т. Йовайши вибір професії учнями розглядається як процес їхнього активного професійного самовизначення. За такої позиції вибір професії є необхідним складовим компонентом особистісного професійного самовизначення школярів. На думку Н. Побірченко, ухвалення рішення в процесі вибору професії розглядається як сукупність вольових дій. Ухвалення рішення – процес, який має певні етапи свого розвитку: спочатку учні вчать формулювати проблему, що означає уміння сприйняти, виділити, обґрунтувати проблему, визначити критерії успішного її вирішення. Далі школярі вчать виробляти критерії успішного її вирішення, уже потім вчать організувати виконання рішень, аналізувати, контролювати їх виконання.

Професійне самовизначення розглядають як багатомірний процес у різних аспектах:

- як серію завдань, які суспільство ставить перед особистістю, яка формується, і які вона повинна вирішити за певний проміжок часу;
- як процес поетапного ухвалення рішень, за допомогою якого особистість формує баланс між своїми інтересами та здібностями, з одного боку, та запитами суспільства в конкретний період часу, з іншого;
- як процес формування індивідуального стилю життя, важливою частиною якого є професійна діяльність.

Активізація процесу формування готовності особистості до професійного самовизначення реалізується в процесі проведення професійної консультації та професійного інформування. Основним елементом профконсультації є перенесення акценту з одноразового акту вибору професії або рекомендації щодо вирішення проблеми вибору професійного напрямку чи професійної діяльності на психологічну підготовку особистості в напрямі визначення своєї позиції, самостійного ухвалення рішення, формування та розвитку

навичок самостійного пошуку необхідної інформації, розвитку навичок, які допомагають ефективно визначати поле професійних інтересів у конкретний період часу.

Проте, оскільки учні старших класів перебувають на стадії формування особистості, інтересів, цінностей, поглядів, необхідним аспектом є патронаж та допомога в процесі формування готовності до професійного самовизначення. Патронат передбачає організацію та здійснення координуючого впливу відповідними педагогічними чи психологічними засобами з метою підготовки учня до свідомого та самостійного вибору професії. Даний процес не варто розглядати як заперечення принципу свободи вибору професії, оскільки:

- професійне самовизначення не обмежує свободу дій особистості;
- вільний вибір професії не відбувається стихійно.

Висновки. Проаналізувавши психологічну та педагогічну літературу, можемо дійти висновку, що готовність до професійного самовизначення є передумовою успішної професійної самореалізації, оскільки вибір професії учнем здійснюється свідомо та з урахуванням потреб ринку праці. Проаналізувавши вітчизняний досвід та досвід інших держав, можна стверджувати, що на сьогодні провадження профорієнтаційної роботи має системний та послідовний характер. Профорієнтаційна робота все ще зорієнтована на вибір професії як на акт визначення професійних перспектив на достатньо тривалий період часу. Проте сучасні глобалізаційні процеси вимагають від молодих спеціалістів значної мобільності та гнучкості в професійній сфері, що часто приводить до регулярного «трансферу» у професійній сфері чи різноспрямованим професійним інтересам. Проте одним із перспективних напрямів подальших досліджень є визначення готовності до професійного самовизначення саме сучасних школярів із позиції вивчення їхніх каналів отримання профінформаційних матеріалів, ставлення до професій, рівня толерантності до невизначеності, мотивів вибору тієї чи іншої професії.

Література:

1. Губенко О. Формування у старшокласників готовності до вибору професій у сфері творчої технічної діяльності (психологічний аспект) : автореф. дис. ... канд. психолог. наук: 19.00.07. Київ, 1998. 24 с.
2. Дяченко Н., Кандыбович А. Психологические проблемы готовности к деятельности. Минск : БГУ, 1976. 174 с.
3. Ковальська Н. Формування готовності старшокласників до вибору професії у сфері менеджменту: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Київ, 2003. 22 с.
4. Мачуський В. Формування готовності старшокласників до професійного самовизначення у сфері технічної діяльності в позашкільних закладах: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Київ, 2001. 16 с.
5. Платонов К. Цели и задачи профессиональной ориентации. *Профессиональная ориентация молодежи* / под ред. К. Платонова. Москва : Высшая школа, 1978. С. 61–82.
6. Побірченко Н. Формування особистісної готовності учнів загальноосвітньої школи до підприємницької діяльності : дис. ... докт. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2000. 456 с.
7. Побірченко Н. Психологічний супровід неперервної професійної орієнтації учнівської молоді. *Розвиток педагогічної та психологічної науки в Україні* : збірник наукових праць до 10-річчя АПН України. Ч. 2. 2001. Харків : ОВС. С. 347–384.
8. Сериков В. Формирование у учащихся готовности к труду. Москва : Педагогика, 1988. 192 с.
9. Синявський В. Професійна орієнтація у реформованні загальноосвітньої та професійної школи. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2000. № 2. С. 142–150
10. Тополь О. Формування готовності старшокласників до вибору професій сфери підприємницької діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Київ, 1997. 22 с.
11. Харченко Е. Проблемы профессиональной ориентации молодежи в условиях новой экономики. *Збірник наукових праць*. Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля. Ч. 2. Луганськ, 2002. С. 272–273.
12. Ширинский В. Воспитание у старшеклассников готовности к труду в сфере промышленного производства : автореф. дис. ... канд. психолог. наук: 19.00.07. Москва, 1975. 23 с.

Чечко И. И. Готовность к профессиональному самоопределению в контексте проведения профориентационной работы

В статье осуществлен теоретический анализ понятий готовности к профессиональному самоопределению, выбору будущей профессии и профессионального самоопределения. Рассмотрены взгляды отечественных исследователей на структуру явления готовности к профессиональному самоопределению. Разграничены понятия «профессиональное самоопределение» и «выбор будущей профессии». Проанализированы основные цели, ставящиеся при проведении профориентационной работы среди учеников заведений общего среднего образования, и их взаимосвязь с требованиями современного рынка труда.

Ключевые слова: *готовность к профессиональному самоопределению, профессиональное самоопределение, выбор будущей профессии, профессиональная ориентация, заведения общего среднего образования.*

Chechko I. I. Readiness for professional self-determination in the context of career guidance

In the article the theoretical analysis of concepts of readiness is carried out to professional self-determination, choice of future profession and professional self-determination. The looks of home researchers are considered to the structure of the phenomenon of readiness to professional self-determination. Concepts "Professional self-determination" and "choice of future profession" are differentiated. Primary purposes that is pursued during realization of vocational orientation work among the students of establishments of universal middle education and their intercommunication with the requirements of modern labour-market are analysed.

Key words: *readiness to professional self-determination, professional self-determination, choice of future profession, professional orientation, establishments of universal middle education.*